Şcoli şi biserici româneşti din Peninsula Balcanică 1864-1948[*]

Dr. Adina Berciu-Drăghicescu
Catedra de Ştiinţele Informării şi Documentării,
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti
E-mail: adina_berciu2002@yahoo.com

Dr. Adina Berciu este profesor universitar la Catedra de Ştiinţele Informării şi Documentării a Facultăţii de Litere, titular al cursului de arhivistică şi documentaristică. Este preocupată de domenii precum: arhivistică, heraldică, sigilografie, numismatică, miniaturistică.

Rezumat

Articolul de faţă privind şcolile şi bisericile româneşti din Peninsula Balcanică în perioada 1918-1948 este realizat pe baza unor documente identificate în fonduri păstrate la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe şi la Direcţia Arhivelor Naţioanle Istorice Centrale din Bucureşti. Au fost studiate şi selectate documente de cea mai mare semnificaţie în scopul prezentării evoluţiei situaţiei şcolilor şi bisericilor comunităţilor româneşti situate la sud de Dunăre începând cu anul 1864, când a fost înfiinţată prima şcoală în Târnova (Macedonia) şi până în 1948 când statul român a abandonat acţiunea iniţiată de conducătorul Al. Ioan Cuza. Articolul prezintă această situaţie, foarte dramatică, a comunităţilor româneşti din Balcani pe baza documentelor de arhivă.

Cuvinte cheie: *Şcoli, Biserici, Balcani, Români*

Peninsula Balcanică reuneşte popoare de obârşii diferite, de limbi şi de religii diferite, alcătuind un mozaic etnico-lingvistic extraordinar.

Această convieţuire, unică în felul ei, s-a făcut pe un temei geografic care a favorizat circulaţia oamenilor şi informaţiilor culturale de o parte şi de alta a lanţurilor muntoase care o străbat precum şi de o parte şi de alta a Dunării.

Spre nord ea este larg deschisă spre Europa Centrală; prin zona Dobrogei şi Marea Neagră este deschisă spre Rusia meridională; Marea

[*] Prezentul articol a fost publicat într-o formă mai extinsă, ca *Introducere* la volumul de documente: *Şcoli şi biserici româneşti din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, vol. I, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, 666 p. Documentele au fost adunate şi selecţionate de Adina Berciu-Drăghicescu şi Maria Petre. *Introducerea*, ca şi studiul de faţă au fost alcătuite împreună cu Maria Petre.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Adriatică o leagă de Italia; insulele Marii Egee o leagă de Asia Mică (1). Astfel deasupra Peninsulei Balcanice s-au întâlnit civilizații din trei zone: din Orient, din Occident şi din Nord. S-au întâlnit şi s-au amestecat pe solul ei influențând mai departe civilizația românească din zona carpato-danubiano-pontică şi din zona sud-est europeană.

Relieful Peninsulei Balcanice este preponderent muntos, favorizând uneori izolarea grupurilor etnice. Se poate grupa în trei mari regiuni: prima este aceea a Alpilor dinarici, a doua o constituie masivul Rodopi iar ultima este regiunea munților Albaniei, Greciei şi Serbiei (2). Munții sunt acoperiți cu păduri, dar în multe locuri sunt lipsiți de vegetație, ceea ce a făcut ca aşezările omeneşti să rămână destul de izolate, dar nu au constituit un obstacol pentru circulația populației româneşti şi a ideilor. Regiunea este străbătută în partea nordică de un sistem hidrografic foarte complex alcătuit din: Dunăre şi afluenții săi: Drava, Sava, Morava şi Iskerul. La acestea se adaugă câteva cursuri de apă puțin importante: Vardarul, Struma, Marița, Neretva, Drina şi Shkumbi.

Cu toată vitregia pământului, aspru şi puțin ospitalier, în aceste locuri au putut să trăiască alături de greci, sârbi, croați, sloveni, bulgari şi populații descendente din traci: albanezii şi românii balcanici.

Locuitorii de origine romanică din sudul Dunării cunoscuți sub diverse denumiri precum: aromâni, macedoromâni, vlahi transbalcanici, fârşeroți, români epiroți, megleno-români au constituit un element deosebit din punct de vedere etnic şi social, dar mai ales cultural în civilizația balcanică.

În documente, cel mai des sunt numiți *români,* aşa cum aceştia înşişi se autointitulau considerându-se o parte componentă a națiunii române (3).

Despre românii balcanici ne-au lăsat relatări interesante cronicarii bizantini şi cei români; au fost analizați şi de reprezentanții Şcolii Ardelene; generația paşoptistă şi post paşoptistă s-a ocupat şi ea în mod special de românii de la sud de Dunăre (4).

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea istoria şi existența românilor sud-dunăreni a devenit fie subiect de cercetare, fie obiect de controverse între etnografi, istorici, lingvişti. Tot din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de soarta românilor sud-dunăreni se vor interesa istorici, geografi, etnologi şi literați apuseni, care vor călători în această zonă a Europei, lăsându-ne relatări deosebite, impresionante chiar. Viața lor, sub toate aspectele a stat în centrul istoriografiei occidentale, dar şi a celei româneşti (5).

După anul 1945 intrând în perioada comunistă, peste soarta şi istoria comunității româneşti din Peninsula Balcanică s-a aşternut o tăcere şi un dezinteres total. Şcolile, liceele şi bisericile le-au fost desființate, iar limba interzisă (6).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Situaţia românilor de peste hotare este considerată ,,o mare tragedie a secolului XX şi XXI". Astăzi în afara graniţelor trăiesc circa 14 milioane de români, din care o bună parte se află situaţi geografic în jurul României.

*

* *

Românii erau foarte numeroşi în Evul Mediu, în epoca modernă şi în primele decenii ale secolului XX, în Peninsula Balcanică ocupând teritorii de la Marea Adriatică la Marea Neagră (7). Provinciile locuite de români şi denumite *vlahii* erau următoarele: Vlahia Mare; Vlahia de Sus (Epir); Vlahia Mică (Acarnia, Ohrida, Locrida). În Serbia şi Bulgaria erau: Vlahia Albă, Vlahia Rodopi, Vlahia Tracică, Vlahia Sirmium, pe râul Sava: Vlahia Bătrână sau Valahia Veche (Bosnia)(8).

De asemenea în toţi munţii şi în mai toate localităţile din nordul Greciei continentale se aflau o mulţime de târguri şi sate locuite de români. Numeroase familii româneşti se mai aflau în primul deceniu al secolului al XX-lea în Insulele Ionice: Corfu, Zante şi în Insula Santa Maura.

Mai menţionăm că grupul de români care se afla aşezat în jurul Pindului se întindea de la nord-vest de Berat, în Albania, spre sud în Epir şi dincolo de Kardiţa, în Tesalia răsfirându-se spre est în Macedonia şi către sud-vest în regiunile Acarnaniei şi Aspropotamului. Grupul de aromâni din vilaietul Salonicului, Xeresului, Xantelui şi Monastirului era format din alte grupuri venite din Munţii Gramos, Moscopole şi Pind, iar prin ţinuturile Meglenei prin Albania şi prin Macedonia se aflau comune locuite numai de români(9).

Referitor la acest aspect, în anul 1936 cu ocazia discursului de primire în Academia Română Th. Capidan constata cu satisfacţie: ,,Astăzi, uitându-se cineva pe harta etnografică a Peninsulei Balcanice rămâne uimit de împrăştierea lor (a românilor - n.n.) extraordinară, mai ales în părţile de miazăzi, unde aceste populaţiuni se înfăţişează sub o formă fragmentară faţă de blocul unitar şi indivizibil al românismului din nordul Dunării. Prima expresie ce se desprinde din acest aspect, aproape unic în istoria unui popor, este că, oricât de răsfirate apar aceste populaţiuni pe cuprinsul Peninsulei Balcanice, originea lor trebuie căutată nu numai în ţinutul carpato-dunărean, dar şi în Pind"(10).

În zonele şi localităţile acestea s-au înfiinţat şcoli şi biserici prin eforturile comunităţilor locale, dar mai ales prin sprijinul acordat de statul român.

Toponimia este şi ea o dovadă de necontestat a prezenţei şi păstrării elementului românesc în Peninsula Balcanică. Şi astăzi sunt multe regiuni din Grecia, Bulgaria, Serbia, unde toponimia mai are încă caracter românesc.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Numărul şi răspândirea actuală a românilor balcanici nu se poate stabili cu exactitate. După cercetătorul Max Demeter Peyfuss ,,nu pare deloc greşit să acceptăm că astăzi, în sud-estul Europei există cca 400.000 de aromâni(11).

Românii balcanici, populaţie minoritară aflată în sânul populaţiei majoritare greceşti, bulgăreşti, sârbeşti, albaneze au luptat pentru obţinerea unor deziderate cu caracter naţional.

Lupta naţională a românilor balcanici s-a dus pe trei planuri distincte: învăţământ în limba naţională, organizare bisericească proprie până la recunoaşterea unui episcop român, şi în cele din urmă reprezentare proporţională, pe baze etnice în diversele organisme locale. Acţiunea de trezire a conştiinţei naţionale a început la sfârşitul secolului al XVIII-lea, culminând în a doua jumătate a secolului următor cu înfiinţarea de şcoli şi biserici în limba română(12), cu sprijinul statului român.

Aspiraţiile naţionale ale românilor nu au vizat nici alipirea la România şi nici crearea unui stat propriu în Balcani. Ei doreau drepturi cetăţeneşti egale cu ale celorlalte naţiuni ale Imperiului Otoman şi autonomie culturală.

Învăţământul românesc în Peninsula Balcanică

Înfiinţarea de şcoli în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la românii sud-dunăreni a fost pregătită de apariţia unor lucrări cu caracter istorico-lingvistic(13).

Ideea înfiinţării unor şcoli în limba română pentru românii din Balcani o observăm la conducătorii revoluţiei de la 1848: Nicolae Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad ş.a. care sesizând prezenţa masivă a românilor în sudul Dunării s-au gândit imediat la aspectul educativ şi religios.

Prima intervenţie oficială, pe lângă guvernul otoman, privind înfiinţarea unei şcoli româneşti pentru românii supuşi otomani a făcut-o, între anii 1860-1861, Costache Negri în calitatea sa de agent diplomatic al României la Constantinopol. El a insistat pe lângă sultan ca să se ia măsuri ,,pentru scăparea de la moarte ca naţiune a românilor din Macedonia, Tesalia, Epir, Albania".

În anul 1860 a luat fiinţă la Bucureşti Comitetul Macedoromân, cu misiunea de a pregăti terenul pentru înfiinţarea de şcoli şi biserici printre românii din Imperiul Otoman: ,,Comitetul Macedoromân din Bucureşti a luat însărcinarea a dirija introducerea limbii naţionale în toate oraşele şi târgurile româneşti". Sămânţa fusese aruncată cu curaj şi roadele nu vor întârzia să apară.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

În perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) au apărut şi primele succese în ,,bătălia" pentru învăţământ românesc în Peninsula Balcanică.

În anul 1863, Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al României, hotăra crearea unui fond din bugetul statului pentru ajutorarea bisericilor şi şcolilor româneşti din Peninsula Balcanică.

În 29 aprilie 1864 Ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Dimitrie Bolintineanu propunea ca din fondul de 10.000 de lei prevăzut pentru susţinerea şcolilor din Imperiul Otoman să se trimită cât mai repede acolo o sumă de bani, întrucât acestea sunt „ameninţate a se închide din lipsa banilor necesari".

În acelaşi an, primul ministru Mihail Kogălniceanu, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Dimitrie Bolintineanu şi secretarul V. A. Urechia au hotărât ca Ministerul Instrucţiunii Publice să prevadă un buget de 14.000 lei pentru ajutorarea şcolilor şi românilor din Balcani(14).

În anul următor s-au acordat 20.000 lei din buget pentru întemeierea unui internat la Bucureşti, pentru copiii românilor din Balcani.

Dimitrie Atanasescu, proprietar al unui atelier de croitorie la Constantinopol, a aflat despre manifestul Comitetului Macedo-Român din Bucureşti care-i îndemna pe tinerii români să vină la Bucureşti pentru a se pregăti să devină dascăli în Macedonia. A sosit în ţară şi, după absolvirea studiilor la Liceul ,,Matei Basarab" din Bucureşti, s-a reîntors în Macedonia unde, la 2 iulie 1864, a deschis în comuna Târnova prima şcoală românească de la sudul Dunării(15).

În 1865 s-a înfiinţat la Bucureşti Institutul Macedoromân pe lângă Biserica Sfinţii Apostoli, condus de arhimandritul Averchie care avea şi el drept obiectiv înfiinţarea de şcoli în Balcani şi formarea de cadre didactice.

După 1878 dezvoltarea învăţământului s-a făcut într-un cadru mult mai favorabil creat de Tratatul de la Berlin din 1878 care confirma, printre altele, libertatea de conştiinţă a locuitorilor Imperiului Otoman. Dar autorităţile otomane refuzau să ia hotărâri mai îndrăzneţe cu privire la drepturile românilor.

În urma presiunilor românilor, guvernul otoman va aproba, cu toată opoziţia grecilor, libera practicare a învăţământului în limba română. Marele vizir Savfet Paşa a emis în septembrie 1878 Ordinul viziral nr. 303 prin care cerea autorităţilor locale (valiului Salonicului şi Ianinei, valiul, în epocă, era guvernatorul unui vilaiet) să nu împiedice funcţionarea şcolilor române(16).

La elaborarea şi emiterea acestui act o contribuţie esenţială a avut profesorul Apostol Mărgărit. Consecinţele au fost deosebit de importante pentru învăţământul românesc, numărul şcolilor a crescut cu câteva zeci în numai câţiva ani.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Situaţia şcolilor române din Turcia a fost încredinţată de către guvernul român unui Inspector General al Şcolilor Române din Balcani, funcţie ce va fi deţinută din 1878 şi până în 1902 de profesorul Apostol Mărgărit. Sediul Inspectoratului General se afla la Bitolia.

După aceea, ministrul Instrucţiunii Publice, Spiru Haret, a decis desfiinţarea Inspectoratului şi înlocuirea acestuia cu Administraţia Şcolilor şi Bisericilor Române din Turcia, care îşi avea sediul tot la Bitolia. Conducerea acestei Administraţii a fost încredinţată lui G.C. Ionescu. În 1906 Administraţia a fost iarăşi transformată în Inspectorat, condus de N. Tacit care era ajutat de cinci revizori şcolari.

Reacţia grecilor la constituirea atâtor şcoli (şi biserici) ale românilor nu a întârziat să apară. Ei au denunţat permanent autorităţilor otomane pe institutorii români drept un pericol la adresa statului otoman; apoi au împiedicat prin orice mijloace - cum ar fi ruperea cărţilor, scoaterea preoţilor de la slujba religioasă - introducerea limbii române în şcoli şi biserici(17).

Guvernul grec a avut o politică specială vis-à-vis de autorităţile otomane modificându-şi-o în funcţie de succesele obţinute de bulgari, sârbi, albanezi. Politica lor s-a concretizat în acţiuni care au mers de la susţinerea financiară a şcolilor greceşti până la organizarea de bande teroriste(antarţi)(18) în Grecia, care treceau în Macedonia(19), sau în Epir şi în Tesalia şi unde prin teroare, şi uneori chiar prin crime, impuneau locuitorilor să se declare greci.

După felul în care au răspuns prigonirilor la care au fost supuşi, românii din Balcani s-au împărţit în două categorii:

a) românii naţionalişti, aceia care au îndurat toate prigonirile: turceşti, bulgăreşti, greceşti, sârbeşti, păstrându-şi limba, religia, obiceiurile şi conştiinţa naţională românească. Ei şi-au trimis copiii la şcolile româneşti şi au frecventat bisericile româneşti. În regiunile unde nu existau şcoli, biserici sau preoţi români, românii naţionalişti preferau să-şi lase copiii nebotezaţi, decât să accepte să li se dea nume greceşti sau bulgăreşti, sau sârbeşti, de pe listele oficiale date de Patriarhia de Constantinopol(20).

b) ,,grecomanii" sau ,,renegaţii" care se împotriveau curentului naţional, situându-se de partea grecilor şi s-ar părea că adesea aceştia urmăreau succes economic, social şi politic. Numărul acestora era mult mai mare decât cel al românilor naţionalişti.

În anul 1879 a luat fiinţă la Bucureşti Societatea de Cultură Macedoromână. Scopul ei era acela ca, în limitele legilor şi obiceiurilor din Imperiul Otoman, să contribuie la răspândirea prin şcoli a limbii române, să ,,stăruie pentru buna stare a bisericilor şi comunităţilor româneşti de-a dreapta Dunării şi de peste Balcani, să supravegheze mersul şcolilor deja

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

existente şi să înfiinţeze altele noi". De asemenea, şcolile urmau să fie dotate ,,cu cărţi, biblioteci, aparate" şi să se ,,îndemne la editarea de cărţi pentru românii din acele părţi"(21). Înfiinţarea acestei Societăţi a determinat din nou revolta Patriarhului Constantinopolului, Ioachim al III-lea care, în 8 decembrie 1879 adresa o Enciclică Patriarhală Mitropolitului Pelagovici îndemnându-i: ,,să lucraţi (…) de acord cu autorităţile locale şi să vegheaţi aşa încât Biserica să fie la adăpost de cele mai mici lucrări ale propagandei române"(22).

Confruntările cu ostilitatea grecilor au continuat. Grecii au mers până acolo încât au susţinut că nu există români în Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia continentală, Albania, ci numai ,,elinovalahi, adică greci care vorbesc româneşte". Într-un document din martie 1886 emis de consulul grec Panurias din Bitolia, şi adresat lui Pikion, institutor şi agent panelenist din Kastoria (Macedonia) se afirma că: ,,Sub raport etnologic, elementul românesc este aproape necunoscut în Europa. De aceea să ne ferim de a pronunţa sau de a aminti cuvântul *român* (subl. ns.). Astfel în toate numirile care arată originea sau existenţa românilor, de exemplu Vlaho-Clisura, Vlaho-Livada, trebuie scos cuvântul Vlaho şi să nu se scrie decât Clisura, Livada. Cuvântul *român* nu trebuie să figureze nicăieri"(23). Aceleaşi idei au fost susţinute şi în presa grecească din Peninsula Balcanică şi din România(24).

Totuşi, până în anul 1880 s-au deschis 24 de şcoli româneşti, dintre care 7 pentru fete şi un gimnaziu la Monastir; 5 pentru băieţi la Molovişte, Megarova, Băiasa, Grebena, Samarina; clase secundare la Cruşova şi o şcoală mixtă la Constantinopol(25).

O nouă statistică făcută pe anul 1893, indica existenţa a 75 de şcoli primare româneşti, dintre care 55 de băieţi şi 20 de fete, un liceu de băieţi la Bitolia (1880), un gimnaziu şi o şcoală normală de fete la Bitolia (1888). Populaţia şcolară era de 3.500-4000 de elevi şi eleve(26).

În anul 1900 existau în Imperiul Otoman (partea europeană) 113 şcoli primare de fete (25), de băieţi (54), mixte (34), 5 şcoli secundare româneşti şi peste 30 de biserici în care slujba se oficia în limba română. Autorităţile otomane au intervenit pe lângă Patriarhul de la Constantinopol să permită preoţilor şi comunităţilor aromâne să oficieze în limba română, însă nu au permis înfiinţarea unei mitropolii româneşti sau a unui episcopat aşa cum aveau bulgarii şi sârbii din imperiu(27).

Apoi, în anul 1902-1903 situaţia şcolară era următoarea: circumscripţia Albania - 10 şcoli; circumscripţia Bitolia - 27 şcoli; circumscripţia Epir - 23 şcoli.

Statul român a continuat, în toată această perioadă, subvenţionarea şcolilor şi bisericilor române şi îmbunătăţirea modului lor de administrare.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

De altfel de la sfârşitul secolului al XIX-lea, opinia publică românească, numeroşi oameni politici români au fost preocupaţi de soarta românilor balcanici, fiind socotită cu predilecţie o ,,chestiune de stat”(28).

În anul 1903, cu ocazia dezbaterilor din Adunarea Deputaţilor, Ioan I. C. Brătianu, în calitate de ministru de externe, declara: ,,Noi dorim să întreţinem relaţiunile cele mai cordiale cu statele vecine, să punem de acord interesele respective, întrucât vom şti, apărând pe ale noastre, să respectăm legitimele drepturi ale amicilor noştri. Voim să ajutăm dezvoltarea culturală a unui neam cu care ne găsim în legături de simţăminte şi de origine, dorim ca întreaga populaţie din Imperiul Otoman să aibă condiţiile civilizate de viaţă şi relaţii paşnice cu întregul Orient al Europei”(29). Această susţinere culturală avea temeiuri puternice în istoria relaţiilor româno-balcanice. România a susţinut mişcarea naţională a românilor balcanici prin ajutoare de natură materială şi pe cale diplomatică.

După stingerea conflictului dintre inspectorul Apostol Mărgărit şi o parte a personalului didactic, administraţia şcolilor şi bisericilor a fost pusă sub conducerea Legaţiei de la Constantinopol şi a consulatelor de la Salonic, Monastir şi Ianina. Au fost numiţi noi revizori şcolari care controlau activitatea şcolilor române din imperiu şi interveneau la autorităţile locale pentru obţinerea autorizaţiilor de funcţionare.

În anul şcolar 1903-1904 au funcţionat în Imperiul Otoman 84 de şcoli primare române repartizate astfel în cele 4 circumscripţii: 10 în Albania, 26 în Bitolia, 25 în Epir şi 23 în Salonic, cu un număr total de 3.500 de elevi pregătiţi de 110 institutori şi institutoare. Situaţia şcolilor secundare române era următoarea: liceul român din Bitolia, condus de Adam Coe, avea 100 de elevi bursieri, pregătiţi de 16 profesori, Şcoala normală-profesională de fete din Bitolia avea 40 de eleve bursiere şi 9 profesoare, Şcoala comercială din Salonic avea 47 de elevi, dintre care 40 bursieri, pregătiţi de 8 profesori şi 2 maeştri, iar Şcoala comercială din Ianina avea 55 de elevi, dintre care 40 bursieri şi 9 profesori.

Bisericile în care se oficia în limba română erau: Pleasa, Nicea, Şipca, Elbasan şi Moscopole în circumscripţia Albania, deservite de 5 preoţi; Cruşova, Gopeşi, Hrupiştea, Ohrida, Vlaho-Clisura în circumscripţia Bitolia, deservite de 11 preoţi; Abela-Grebena, Perivole-Grebena şi Turia în circumscripţia Epir, deservite de 5 preoţi; Doliani, Lumniţa, Huma, Lunguţa, Oşani, Murihova, Livezi, Cupa şi Fetiţa în circumscripţia Epir, deservite de 22 preoţi. Pentru şcolile primare şi secundare române, pentru preoţi şi bursierii români din ţară şi de la Constantinopol, statul român a alocat, în anul şcolar 1903-1904, 335.000 de lei(30).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Puternica răscoală din Macedonia din vara anului 1903 şi noua organizare a provinciei condusă de Hilmi paşa, asistat de doi delegaţi, unul din partea Rusiei şi unul din partea Austro-Ungariei, cu o jandarmerie reorganizată de un general italian şi încadrată cu ofiţeri străini, a dus la schimbarea atitudinii autorităţilor otomane şi la oprirea parţială a abuzurilor(31).

În această conjunctură Imperiul Otoman îşi dezvolta relaţiile politice cu România, iar sultanul îi promitea în 1905 ministrului român la Constantinopol, Alexandru Lahovari, că va recunoaşte toate doleanţele aromânilor, dar îi este greu să semneze o iradea definitivă. Alexandru Lahovari i-a sugerat ministrului de externe român să ceară intervenţia ambasadei germane(32) pentru a-l convinge pe sultan.

În februarie 1905 se deschidea Consulatul român de la Ianina, iar în martie acelaşi an s-au petrecut crimele de la Negovan, cărora le-au căzut victime preoţi şi membri ai comunităţii aromâne.

Profesorii N. Tacit şi Andrei Balamace, revizori ai şcolilor române, aflaţi în inspecţie în vilaietul Ianina, au fost arestaţi de valiul Osman Paşa la instigaţia grecilor. Ministrul Alexandru Lahovari a adresat guvernului otoman un ultimatum şi a cerut eliberarea profesorilor arestaţi şi promulgarea grabnică a unei iradele în care să se recunoască formal naţionalitatea aromână, bucurându-se de toate drepturile celorlalte naţionalităţi din imperiu.

Sultanul, constrâns de ameninţarea ministrului român că va părăsi postul în termen de 10 zile, dădea la 9/22 mai 1905 Iradeaua imperială prin care se recunoştea şi se permitea libera folosire a limbii române în şcoli şi biserici şi se acorda şi o teşcherea Ministerului de Justiţie şi Culte(33).

Succesul obţinut prin acest act otoman, Iradeaua, deşi parţial, întrucât nu prevedea înfiinţarea unei mitropolii româneşti, a format baza legală a organizării şi întăririi comunităţii aromâne, care, sprijinite material de statul şi diplomaţia română, va dezvolta în continuare şcolile şi bisericile româneşti în Imperiu.

Astfel se înfiinţa la Constantinopol o şcoală primară română cu 70 de elevi şi eleve, condusă de I. D. Hondrosom şi un internat universitar român condus de N. Papahagi, care avea, în 1908, 20 de studenţi bursieri.

În anul şcolar 1908-1909 funcţionau în Imperiul Otoman 99 de şcoli primare române repartizate astfel: 25 în circumscripţia Bitolia, 15 în circumscripţia Coriţa-Elbasan, 15 în circumscripţia Grebena-Elasona, 9 în circumscripţia Ianina, 17 în circumscripţia Salonic, 9 în circumscripţia Veria şi 9 în circumscripţia Kosovo. De asemenea în 43 de localităţi slujba religioasă se oficia în limba română(34).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

În ceea ce priveşte salariile preoţilor, datorită luptei dintre propaganda religioasă greacă şi română, enoriaşii se obişnuiseră să nu mai plătească nimic preoţilor pentru slujbe, aceştia întreţinându-se numai din subvenţia primită de la statul român (35).

Evenimentele din Turcia au făcut ca după 1910 să fie adoptată o nouă formă de conducere a şcolilor prin intermediul Eforiilor şcolare.

Cu toate greutăţile întâmpinate din partea autorităţilor otomane care amânau acordarea autorizaţiilor de funcţionare pentru şcolile române, sub presiunea şi influenţa grecilor, cu toate prigonirile religioase, precum şi din cauza divergenţelor ce existau între membrii comunităţilor aromâneşti, provocate îndeosebi de grecomani, şcolile şi bisericile românilor au continuat să existe şi să funcţioneze şi în primele două decenii ale secolului al XX-lea. În total, în ajunul războaielor balcanice (1912-1913) au funcţionat în Turcia europeană 92 de şcoli primare, 6 secundare, cu un număr de 3850 de elevi.

Tratatul de pace de la Bucureşti din 28 iulie/10 august 1913 a stabilit o nouă realitate politică în Peninsula Balcanică. Cele trei state balcanice Bulgaria, Grecia şi Serbia se obligau, printr-un schimb de scrisori realizat cu primul ministru al României Titu Maiorescu, să acorde autonomie şcolilor şi bisericilor românilor din ţările lor, care să poată să fie subvenţionate de statul român sub supravegherea guvernelor ţărilor respective şi să recunoască pentru români un episcopat distinct.

Toate statele balcanice au admis după 1913 existenţa şcolilor macedo-române, cu excepţia Serbiei care considera tratatul de la Bucureşti caduc pentru ea, respingând recunoaşterea autonomiei şcolilor şi bisericilor din Macedonia sârbească unde s-au închis toate şcolile primare de băieţi şi fete, un liceu, o şcoală normală, 10 biserici.

În Grecia, în schimb, situaţia a fost mai bună, mai ales sub guvernele democratice de după 1913. Acordul cultural bilateral încheiat cu statul grec relativ la autonomia şcolilor primare şi secundare româneşti şi dreptul guvernului român de a le subvenţiona s-a încheiat în iulie/august 1913 şi era una din anexele tratatului de la Bucureşti din 1913. Acesta prevedea autonomia şcolilor şi bisericilor aromânilor şi crearea unui episcopat român, finanţat de statul român dar sub supravegherea guvernului elen. Manualele de religie erau întocmite de autorităţile ecleziastice române, iar cele didactice şi şcolare după programele Ministerului Instrucţiunii Publice.

În 1914 în Macedonia funcţionau 91 de şcoli primare, cu 111 institutori, 76 de institutoare, 53 preoţi, 1 liceu, 2 şcoli comerciale şi 1 şcoală normală de fete(36).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Declanşarea primului război mondial, la mai puţin de un an de la semnarea tratatului de la Bucureşti, aducea importante modificări şi în spaţiul sud-est european. În toate statele balcanice, mii de români au fost mobilizaţi şi trimişi pe diverse fronturi, iar şcolile şi bisericile lor au fost din nou închise. În august 1916 populaţia bărbătească din Macedonia ocupată, rămasă în urma mobilizării anterioare, a fost trimisă în lagăre de concentrare sau la minele de cărbuni de la Svistov, de unde mulţi români nu s-au mai întors.(37) În urma operaţiunilor militare care s-au desfăşurat în Macedonia multe sate româneşti au fost prădate sau distruse. Turmele de oi au fost rechiziţionate pentru nevoile armatei, au izbucnit epidemii, îndeosebi de holeră. Autorităţile bulgare au introdus limba bulgară în şcoli şi biserici şi au trecut la distrugerea cărţilor româneşti, inclusiv a celor de cult. Fenomenul de emigrare în România a atins cote maxime, mai ales după Conferinţa de pace de la Bucureşti din 1913 când toţi românii balcanici puteau deveni cetăţeni români, indiferent de locul în care continuau să trăiască.

La Conferinţa de pace de la Paris, alături de delegaţii români au fost trimişi şi delegaţi ai Societăţii de Cultură Macedoromâne, ai Comitetului românilor din Valea Timocului cărora li s-au adăugat reprezentanţi ai Comitetului pentru apărarea drepturilor culturale şi spirituale ale românilor, constituit la Vidin în martie 1919. Aceste organizaţii româneşti au alcătuit o serie de memorii pe care le-au înaintat forurilor Conferinţei de pace, dar ele nu au avut urmări deosebite. Singurul rezultat pozitiv, art. 12 al tratatului de pace de la Sèvres cu Turcia, prin care Grecia se obliga să acorde autonomie locală comunităţilor române din Pind în probleme şcolare şi religioase, a fost eludat prin prevederile tratatului de la Lausanne. Aplicarea prevederilor tratatului minorităţilor de către statele din sud-estul Europei, care ar fi putut să asigure condiţii de manifestare românilor sud-dunăreni, s-a izbit însă de rezerve şi chiar de reacţii negative.

În timpul dominaţiei turceşti în Albania au existat 17 şcoli româneşti şi un gimnaziu la Berat după cum urmează: câte două şcoli primare în localităţile Corcea, Pleasa, Moscopole, Berat, Elbasan şi câte o şcoală primară în localităţile Lunca, Nicea, Biscuchi, Şipsca, Ferica, Grabova, Luşnia-Carbunari(38). Într-un referat din decembrie 1922, Petre Marcu, şeful Serviciului Şcolilor şi Bisericilor Române din Peninsula Balcanică arăta: „...Albania a fost teatru de luptă din anul 1912; devastată de greci şi de sârbi, secătuită de armatele de ocupaţie austriece, italiene, franceze, populaţia este redusă azi la sărăcie. Toate localurile noastre de şcoală din Berat, Elbasan, Ferica, Luşnia, Grabova, Lunca, rechiziţionate de armatele de ocupaţie, sunt lipsite de mobilierul şcolar. Din 1914 şi până azi au

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

funcţionat numai şcolile din circumscripţia Corița şi Pleasa şi o şcoală mixtă la Şipsca."(39)

În memoriul din 8 iulie 1926 al Ministerului Afacerilor Străine din România, privind şcolile şi bisericile româneşti din Albania se sintetizau acţiunile întreprinse de ministrul României la Tirana, profesorul Simion Mândrescu. Convenţia care fusese pregătită cu Mufid Bey Libohova n-a mai putut fi semnată datorită căderii guvernului. Negocierile au fost reluate cu noul guvern şi cu preşedintele Ahmed Zogu, discutate în Consiliul de Miniştri al Albaniei la 9 octombrie 1925, care a fost de acord cu perfecţionarea activităţii şcolilor româneşti de la Corcea, Pleasa şi Şipsca. În noiembrie 1925 Simion Mândrescu era înştiinţat de A. Vrioni că: „Guvernul albanez, pentru a satisface cererea dreaptă a României va face toate înlesnirile pentru deschiderea de şcoli româneşti în comunele cu populaţie românească cu condiţia ca deschiderea acestor şcoli să fie cerută de comunităţile respective"(40).

La 1 februarie 1926, Ministerul de Externe al Albaniei dădea următoarele dispoziţii: introducerea limbii române în şcolile primare cu număr suficient de elevi români, admitea înfiinţarea clasei I de liceu la Corcea cu elevi de la şcolile din Corcea, Pleasa şi Şipsca şi era de acord cu înfiinţarea fie a unei şcoli profesionale de fete sau a unei şcoli de meserii. De asemenea era autorizată Crucea Roşie Română şi nu statul român ,să înfiinţeze două internate cu câte 50 de locuri, unul de băieţi şi unul de fete, cu condiţia ca acestea să fie întreţinute integral de aceasta.(41)

Noul program al Ministerului Instrucţiunii Publice pentru românii din Albania, prevedea pentru anul şcolar 1926-1927 reînfiinţarea şcolilor româneşti care existau în anul 1912, deschiderea la Tirana a două şcoli primare, una de fete şi una de băieţi, a două internate întreţinute de Crucea Roşie Română, a câte unei şcoli mixte la Durazzo, Elbasan, Berat, Fieri, Premet, Nicea, Grabova, Lunca, Valona, Cavaia, Ferica, precum şi reorganizarea liceului de la Corcea(42). Înfiinţarea multora dintre acestea a rămas în fază de proiect.

Noul ministru al României la Tirana, Trandafirescu, primea în anul 1926 asigurări din partea ministrului de externe A. Vrioni şi preşedintelui Senatului, Pandele Evanghele, că în toamna anului 1926 liceul din Corcea va funcţiona şi se vor înfiinţa şcoli româneşti la Nicea, Grabova, Lunca şi Elbasan, cu condiţia ca profesorii să fie supuşi albanezi şi să fie plătiţi de statul albanez.. În raportul din 26 mai 1926, Trandafirescu arăta că a trimis în România 94 de elevi bursieri din Albania, din care se vor recruta viitoarele cadre didactice pentru şcolile româneşti din această ţară.(43)

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Toate aceste eforturi nu au avut nici un rezultat. În toamna anului 1927, statul albanez a etatizat toate şcolile, inclusiv şcolile româneşti din Corcea, Pleasa şi Şipsca. Autorităţile albaneze au numit în locul lui Cupan Araia, ca director al şcolii din Corcea, pe preotul Cotta Balamace. Între acesta şi Dumitru Teja, preşedintele comunităţii române din Corcea, a izbucnit un puternic conflict. Societatea de Cultură macedoromână cerea Ministerului Instrucţiunii Publice destituirea tuturor institutorilor care primiseră să lucreze în şcolile etatizate.(44)

Mai multe memorii adresate de Cotta Balamace, Ministerului Instrucţiunii Publice din România şi Patriarhului României lămureau situaţia: „...am primit provizoriu a funcţiona la şcoală cu scopul de a salva cea din urmă scânteie, având convingerea că guvernul român va interveni pe lângă guvernul albanez. Odată închise şcolile aşa rămâneau, după cum au rămas şi celelalte din întreaga Albanie."(45)

În toamna anului 1930, în urma eforturilor diplomatice depuse de noul ministru al României la Tirana, Vasile Stoica, şcolile din Şipsca şi Corcea erau redate comunităţilor româneşti, era numit director N.H. Balamace, iar institutori Cotta Balamace şi Elena Balamace.(46) În anul 1937 se mai obţinea deschiderea a încă 5 şcoli româneşti la Dişniţa, Lunca, Grabova, Moscopole şi Nicea. Institutorii erau plătiţi de statul albanez, dar primeau şi din partea statului român, în completare, o îndemnizaţie de 1200 lei lunar. Aceasta le-a fost achitată constant în perioada 1 septembrie 1937 - 1 septembrie 1939 prin consulatul României de la Tirana.(47) În anul şcolar 1939-1940 în cele 7 şcoli româneşti din Albania au învăţat 362 de elevi, sub îndrumarea învăţătorilor Christache Simancu, Urania Atanas (Corcea), Iovan Poppa (Moscopole), Petre Belba (Lunca), Adam Muşi (Şipsca), Vasile Balamace (Nicea) şi Nuci Condili (Dişniţa). La şcoala din Grabova nu s-a predat în limba română decât până în decembrie 1939, deoarece învăţătorul Procop Pescazini transferat, a fost înlocuit cu o învăţătoare albaneză.(48)

În timpul celui de-al doilea război mondial situaţia şcolilor româneşti din Albania s-a înrăutăţit. Suplimentul cuvenit cadrelor didactice nu a mai fost plătit la timp, iar o parte din şcoli au fost distruse de bombardamente. Raportul preotului Cotta Balamace din 7 noiembrie 1941 arăta că funcţionau numai şcolile din Corcea, Moscopole şi Şipsca reparate cu banii comunităţilor române, cele din Dişniţa, Nicea, Grabova şi Lunca nu funcţionau, nefiind reparate.(49) În anul 1944 mai funcţiona numai şcoala română din Corcea cu învăţătorii Christache Simancu, Urania Athanas, Vasile Balamace şi Vasile Cicani.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Prin decretul lege nr. 2695 din 1 august 1938, statul român a înfiinţat Institutul Român din Albania cu sediul la Santi-Quaranta (Zogoj). Marele savant Nicolae Iorga a primit de la guvernul albanez un teren la Santi-Quaranta pe care l-a cedat statului român, cu obligaţia de a se construi acolo un institut. Scopul acestuia era „...de a cunoaşte cât mai bine trecutul străvechi şi viaţa prezentă a Europei de sud-est în legătură cu originile de civilizaţie şi de rasă ale poporului nostru şi de a realiza o strânsă colaborare a cercetătorilor de la noi şi a celor din Balcani, cu aceleaşi preocupări. Institutul este o chezăşie a identităţii de obârşie şi a raporturilor de prietenie ce unesc naţiunea noastră cu cea albaneză."(50) Pe lângă institut se crea o misiune arheologică, se puteau întreprinde cercetări de istorie, filologie, etnografie ce puteau fi publicate în buletinul institutului *Illyrica*. Conducerea a fost încredinţată marelui istoric Nicolae Iorga, cel care elaborase prima istorie a Albaniei şi care l-a desemnat ca director delegat pe prof. univ. Dumitru Berciu(51).

În 1943, profesorul Dumitru Berciu arăta într-un memoriu că institutul fusese transformat în spital de campanie şi bombardat în mai multe rânduri de aviaţia italiană(52). Întregul inventar al institutului, în valoare de peste 1000000 lei dispăruse. Profesorul Dumitru Berciu propunea transferarea sediului institutului la Tirana, unde se găsea un puternic centru românesc şi deschiderea unei şcoli primare la Tirana „...reparându-se o nedreptate din trecut când guvernele albaneze nu au îngăduit funcţionarea unei şcoli româneşti în capitala Albaniei". Profesorul menţiona de asemenea „...situaţia tristă a şcolilor şi bisericilor româneşti din Albania cu localuri în ruină, cu învăţători şi preoţi neplătiţi la timp şi persecutaţi de autorităţile locale."(53)

Într-un memoriu din 5 martie 1943 care era o completare a acestuia, prof. D. Berciu solicita ca „directorul Institutului să aibă controlul şcolilor şi bisericilor din Albania", se propunea de asemenea ca pe lângă Institut să se înfiinţeze un Liceu românesc la Tirana, pe lângă şcoala primară(54).

În Bulgaria românii au trăit grupaţi în mai multe zone: Vidin, Valea Timocului, Sofia şi grupuri de păstori nomazi în munţii Rodopi, munţii Rilei şi regiunea Giumaia, numărul lor ridicându-se în 1923, la cifre între 150000 şi 80000.(55) Pe baza schimbului de scrisori efectuat între Titu Maiorescu şi D. Toncev odată cu încheierea tratatului de pace de la Bucureşti, s-au deschis două şcoli româneşti la Sofia şi la Giumaia. Aşa cum rezultă din memoriul directorului şcolii primare din Giumaia din anul 1924, şcoala şi biserica din această localitate au fost distruse în timpul războaielor balcanice, iar autorităţile bulgare au permis redeschiderea şcolii abia în anul 1920.(56) În continuare directorul arăta „...am avut fericirea să constat că

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

acolo există români foarte buni...Luând seama de aceasta, subsemnatul în unire cu fruntaşii românilor am hotărât să reclădim şcoala şi biserica deschizând o listă de subscripţie pentru românii de acolo care deşi în majoritate sunt oameni lipsiţi de mijloace, când a fost vorba însă de şcoală şi de biserică au subscris suma de 200000 leva."(57)

În anul 1924 la cererea comunităţii române din Sofia, Ministerul Instrucţiunii Publice aproba înfiinţarea gimnaziului pe lângă şcoala primară română din această localitate. Prin ordinul nr. 173051 din anul 1934, gimnaziul român a fost transformat în Institutul român din Sofia. Statul român a plătit arhitectului N. Torbu suma de 2096000 leva pentru construirea clădirii institutului.(58) Directorul institutului, profesorul P.Caraman, arăta într-un memoriu din anul 1935 că un mare număr de elevi români din Bulgaria au dorit să se înscrie în clasa V-a de liceu, însă institutul nu a putut să-i cuprindă pe toţi. Directorul arăta că subvenţia primită din partea Ministerului Instrucţiunii Publice, de numai 5000 de lei pentru manuale era insuficientă, întrucât elevii liceului deşi dotaţi, proveneau din familii sărace şi încheia „...Dacă statul român nu le dă burse, ei nu pot veni să înveţe carte românească, iar dacă nu le dă cărţi, ei nu şi le vor putea cumpăra."(59) Ministrul României la Sofia, Vasile Stoica intervenea şi el la Ministerul Instrucţiunii Publice, în anul 1934 şi obţinea 30 de burse a 750 de lei lunar, pentru institut şi întreprindea demersuri pentru dreptul de publicitate a liceului în Bulgaria. Liceul nu obţinuse acest drept nici în anul 1944 iar absolvenţii săi nu se puteau înscrie din această cauză la Universitatea din Sofia.

Pe lângă Institutul român din Sofia mai funcţiona o grădiniţă de copii şi şcoala primară. Treptat, prin eforturile cadrelor didactice şi cu sprijinul Ministerului Instrucţiunii Publice din România în liceu au fost înfiinţate laboratoare de ştiinţe naturale, fizică şi chimie şi o bibliotecă cu 6000 de volume.(60)

Istoricul Constantin Velichi, profesor al Institutului, arăta într-un memoriu din anul 1944 că această bibliotecă era frecventată nu numai de români ci şi de alţi studenţi ai Universităţii din Sofia. Datorită bombardamentelor din timpul celui de-al doilea război mondial, Institutul a fost mutat temporar la Giumaia, unde şi-a continuat cursurile. Statul român îl finanţa în anul şcolar 1944-1945 cu 2800000 lei.(61)

Şcoala primară română din Giumaia, depopulată după cedarea Cadrilaterului, (1940), prin emigrarea românilor în ţară, mai avea în anul şcolar 1943-1944 11 elevi, iar în anul şcolar 1944-1945, 4 elevi. Directorul acestei şcoli, Radu Preda arăta că nu putuse să ţină nici cursurile de vară de la Cecalița şi Argaci „...pentru că aceste regiuni sunt bântuite de bande

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

comuniste”(62). Deşi obţinuse autorizaţie de funcţionare pentru şcoală de la autorităţile bulgare şi pentru anul 1944-1945, Ministerul Educaţiei Naţionale din România, însărcina preotul de la biserica română din Giumaia, să se ocupe de educarea celor 4 elevi români, întrucât nu putea plăti un învăţător pentru un număr atât de mic de elevi.

Conform decretului guvernului bulgar nr. 127 din 30 mai 1945, cursurile şcolilor româneşti din Bulgaria urmau să fie desfiinţate(63). România va închide şcoala din Sofia în septembrie 1947, atunci când guvernul bulgar acordase acesteia dreptul de publicitate. Profesorii şcolii se ofereau să primească salariile în leva şi nu în franci elveţieni, însă statul român nu va reveni asupra măsurii luate, „considerându-se de către Guvernul R.P.R. că nu este justă susţinerea acestor şcoli într-o ţară prietenă”.(64)

În Grecia, românii în număr de aproximativ 160.000 în 1941, locuiau în 3 grupuri compacte: Meglenia, Veria, Pind şi în grupuri răzleţe în Tesalia şi Olimp, Seres-Cavalla şi Salonic. Vasile Stoica arăta că populaţia românească din Grecia era inegală în privinţa conştiinţei naţionale: cea din zonele Pind şi Veria cu un puternic sentiment românesc, cea din oraşe, influenţată puternic de mediul grecesc, mai puţin rezistentă asimilării, iar populaţia transhumantă „...n-are decât un sentiment de coeziune etnică, de încredere faţă de cei de limbă românească şi de bănuială faţă de cei de altă limbă.”(65)

Şcolile româneşti din Grecia au funcţionat în perioada interbelică pe baza consensului tacit dintre statul român şi cel elen: „...Ele n-au fost nici şcoli de stat, nici şcoli întreţinute de populaţia română respectivă, ambele cazuri prevăzute de regimul minoritar al tratatelor de pace, ci de statul român prin îngăduinţa tacită a statului elen. Fără concursul financiar al statului român, şcolile româneşti ar dispare, fiindcă populaţia nevoiaşă nu ar putea întreţine şcolile”(66).

Până în anul 1923, Ministerul Instrucţiunii Publice a controlat cele 26 de şcoli primare şi 4 şcoli secundare româneşti din Grecia prin revizori şcolari. In acest an s-a înfiinţat pe lângă Administraţia Şcoalelor şi Bisericilor din Grecia un Consiliu Administrativ Permanent. La 1 octombrie 1926, această administraţie a fost înlocuită de comitete (eforii) şcolare locale, iar controlul a fost înlocuit cu cel al directorului celei mai înalte şcoli din circumscripţia şcolară respectivă. Legaţiile şi consulatele României coordonau activitatea acestor comitete şi gestionau fondurile ordonanţate lor. În ceea ce priveşte localurile de şcoli, majoritatea erau proprietatea statului român sau a comunităţilor româneşti, altele erau închiriate. În zona munţilor Pind, unde populaţia românească era transhumantă, şcolile aveau

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

cursuri de iarnă şi de vară, după cum se deplasau comunităţile cu turmele de oi. În astfel de cazuri, cursurile se desfăşurau în condiţii improprii, în colibe: Fetiţa, circumscripţia Salonic, Mavronovo, Mandalovo, Babiani, Drenovo în circumscripţia Meglenia.(67) Unele localuri de şcoli româneşti au fost confiscate de greci precum cele din Livezi, Oşani, Lunguţa, Târnareca şi Liumniţa. Pentru localurile de şcoli din comunele Liumniţa şi Oşani autorităţile greceşti au oferit 5000 de drahme, dar guvernul român a refuzat şi a răspuns: „...guvernul elen ni-i dator nu cu oferte de acest gen ci cu retrocedarea localurilor de şcoli şi biserici ce ne-au aparţinut până în anul 1912."(68)

În anul şcolar 1939-1940 au funcţionat în Grecia 29 de şcoli primare cu 60 de învăţători şi 950 de elevi şi 4 şcoli secundare cu 54 de profesori şi 477 de elevi şi anume: un liceu comercial de băieţi şi un gimnaziu profesional de fete la Salonic, un liceu de băieţi la Grebena şi un gimnaziu la Ianina. Pe lângă şcolile secundare funcţiona câte un internat întreţinut de statul român. Programa analitică era cea oficială din România, la care se adăuga limba greacă, istoria şi geografia Greciei. România a plătit pentru acest an şcolar 3500000 lei pentru salariile învăţătorilor, 4908000 lei pentru ale profesorilor, iar pentru întreţinerea internatelor şi pentru chiriile localurilor de şcoli 5387100 lei.(69)

Declanşarea celui de-al doilea război mondial şi ocuparea Greciei mai întâi de trupe italiene şi apoi germane, a influenţat negativ asupra funcţionării şcolilor româneşti din această ţară. În anul şcolar 1940-1941, acestea au fost închise. Ele vor fi redeschise în toamna anului 1941 în condiţii extrem de grele. Într-un raport al însărcinatului cu afaceri al legaţiei României la Atena, Radu Arion, din decembrie 1941, se arăta că localurile de şcoli şi internate din Ianina şi Grebena au fost evacuate de trupele italiene, iar o parte a mobilierului a fost distrus sau luat de trupele greceşti sau italiene. Clădirile au suferit stricăciuni. Totuşi cursurile au putut începe la aceste şcoli la 24 septembrie 1941, iar la Liceul Comercial şi la Gimnaziul de fete din Salonic, la 16 noiembrie 1941. Radu Arion solicita aprovizionarea cu alimente şi combustibil a şcolilor, a personalului didactic şi bisericesc român din Grecia, dar şi a „...populaţiei noastre aromâne înfometate. Adaug că venirea din ţară a a1imentelor...ar face aici o impresie extraordinară asupra sufletului şi cugetului tuturor aromânilor, învederând încă o dată dorinţa ţării noastre de a-i ajuta."(70)

Guvernul român a elaborat în februarie 1942 cadrul legal de aprovizionare cu alimente a şcolilor şi personalului didactic român din această ţară. Legea 111 din februarie 1942 stabilea ca cerealele şi produsele alimentare destinate şcolilor şi comunităţilor române din Grecia să fie

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

trimise prin Institutul Național al Cooperației şi distribuite prin Societatea de Cultură Macedoromână.(71)

Pentru stimularea personalului didactic şi administrativ din Grecia a fost adoptată legea 642 din martie 1942, deschizându-se un credit extraordinar de 3000000 lei, prin care acesta era răsplătit cu o îndemnizație egală cu 50% din salariul bugetar „...pentru îndeplinirea datoriei şi asigurarea intereselor culturale româneşti din Macedonia, în condiții foarte grele, pe intervalul de timp de la 1 octombrie 1941 până la 31 martie 1942."(72)

Anul şcolar 1943-1944 a început pentru şcolile secundare române din Grecia la 3 octombrie 1943 la Liceul Comercial din Salonic, cu 123 de elevi; la 17 octombrie 1943, la Şcoala profesională de fete din Salonic, cu 84 de eleve; la 1 noiembrie 1943, la Liceul teoretic din Grebena, refugiat la Salonic, cu 149 de elevi şi la 10 ianuarie 1944 la Gimnaziul din Ianina.(73) În şcolile primare române din Grecia au urmat în acelaşi an şcolar, 1492 de elevi, dar soarta multora dintre aceste şcoli a fost tragică, asemeni populației române din această țară. Între 18-24 octombrie 1943 au fost bombardate şi arse total 13 comune româneşti, iar în aprilie şi mai 1944 alte sate româneşti. Inspectorul general David Blidariu raporta la 8 iunie 1944: „...e greu de precizat numărul victimelor din populația civilă românească, provocat de ciocnirile dintre rebeli şi armata de ocupație, de răzbunări locale, de acțiunile revoluționarilor sau de represaliile armatelor".(74)

Cu toate acestea, la sfârşitul lunii mai 1944, când au fost închise cursurile şcolilor secundare române, 8 absolvenți ai Liceului Comercial din Salonic şi 10 absolvenți ai Liceului din Grebena, refugiat la Salonic, au luat examenul de bacalaureat. Era ultima promoție care obținea diplome pe care nu le puteau folosi însă pentru că legislația greacă nu le echivala.(75)

Din raportul profesorului Caius Jiga din iulie 1945, aflăm că în timpul bombardamentelor din august 1944 de la Salonic: „...toate şcolile române din acest oraş şi majoritatea locuințelor profesorilor care se aflau în apropierea instalațiilor militare, au fost distruse. Ce n-a fost distrus atunci, a fost devastat ulterior de antarți. Averea şcolilor poate fi considerată ca pierdută... Se ştie că mulți din profesorii localnici de la Salonic şi Grebena au fost arestați de autoritățile greceşti, suferind chiar maltratări. Situația lor este cu totul nesigură datorită tensiunii dintre cele două partide. Venirea lor în țară ar fi o salvare."(76)

Statul român, deşi într-o situație deosebit de grea, nu i-a uitat nici acum pe aceşti apostoli ai şcolilor române din Grecia şi a trimis suma de 15472257 lei pentru salariile şi pensiile restante pe perioada 1 septembrie

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

1944- 31 martie 1945 şi 18505300 pentru perioada 1 aprilie-31 decembrie 1945.(77)

După încheierea războiului, în februarie 1946, „guvernul grec a dispus închiderea şcolilor româneşti, preluarea imediată a imobilelor, mobilierului şi arhivelor, instituţiilor şcolare din Grecia şi expulzarea în masă a profesorilor de supuşenie română”(78). Autorităţile poliţieneşti au închis în lagăr pe toţi profesorii găsiţi la Atena. Astfel, şcolile româneşti şi apoi bisericile româneşti întreţinute cu atâta efort de statul român şi comunităţile locale, timp de aproape un secol au fost lichidate.

În 1948 toate bisericile româneşti au fost închise de guvernul grec. O parte din personal a fost angajat de bisericile greceşti. Până în anul 1949 personalul a fost plătit de statul român(79). Preoţii care aveau cetăţenie română au fost expulzaţi.

În 1958 statul român a iniţiat o acţiune de ajutorare a călugărilor români athoniţi. Astfel, preotul Moisescu a făcut o vizită în Grecia şi a predat din partea Bisericii Ortodoxe Române două vagoane de alimente (grâu şi porumb), şi obiecte bisericeşti. Ulterior, o nouă acţiune a Bisericii Ortodoxe din România nu s-a mai putut realiza deoarece preotul Moisescu nu a mai primit viză de intrare în Grecia.

În anul 1961 s-a mai încercat încă o acţiune de ajutorare a călugărilor de la Muntele Athos dar fără rezultat.

În Iugoslavia, conform recensământului din anul 1921 ale cărei date definitive au fost publicate în 1932, trăiau 231000 de locuitori cu limba maternă română distribuiţi astfel: în Banatul iugoslav 67896, în districtele Craina, Pojarevaţ, Timoc, Morava 145000, iar în restul Iugoslaviei 18143.(80) Într-un studiu asupra situaţiei românilor din Iugoslavia din 31 ianuarie 1941 se arăta că în judeţele Craina, Morava, Pojarevaţ şi Timocul sârbesc, bisericile, mănăstirile şi şcolile româneşti au fost desfiinţate încă din epoca regatului Serbiei. „În lipsă de biserică şi şcoală naţională, analfabetismul şi sectele religioase s-au răspândit îngrijorător. Frecventarea şcolilor din România este interzisă, ca şi românilor din Banatul iugoslav. Cei care totuşi pleacă la studii rămân elemente pierdute pentru viaţa naţională locală.”(81)

Situaţia românilor din Macedonia sârbească era de asemenea foarte grea. Aici au funcţionat până în anul 1918, în 18 comune româneşti, 24 de şcoli primare, un liceu de băieţi şi o şcoală profesională de fete la Bitolia. Toate aceste şcoli au fost închise imediat după 1918 de guvernul iugoslav, iar localurile confiscate. Orice încercare de redeschidere a lor a fost zadarnică.(82) Fostul prim-ministru N. Paşici, întrebat asupra motivelor acestei prigoane, a afirmat că în afara convenţiei de la Bucureşti din 1913, ar

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

fi existat o convenţie verbală secretă conform căreia, într-un atac îndreptat împotriva Serbiei, România o va ajuta şi cum acest lucru nu s-a întâmplat, a căzut convenţia scrisă în 1913, deci şi aşezămintele culturale româneşti din Macedonia trebuiau suprimate.(83)

Numeroase au fost memoriile directorului Liceului român de băieţi din Bitolia, Adam Coe, ale revizorului şcolar Ioan Vuloagă, ale directoarei Şcolii normale profesionale de fete din acelaşi oraş, Maria Capsali, în care cereau ajutorul ţării mamă pentru păstrarea dreptului de a instrui copiii în limba română. În ianuarie 1921, într-un memoriu adresat Ministerului Instrucţiunii Publice din România, Adam Coe aprecia: „...chestiunea noastră naţională este cu atât mai delicată şi mai critică ca în trecut, deoarece tendinţele noastre se ciocnesc cu interesele şi cu aspiraţiile mistuitoare ale statului unde avem menirea a supravieţui."(84)

În faţa refuzului autorităţilor locale, Adam Coe şi Ioan Vuloagă au înaintat o nouă cerere Ministerului Instrucţiunii de la Belgrad. Situaţia personalului didactic român din sudul Iugoslaviei era critică. Datorită internării lor în Bulgaria, în timpul războiului, pribegiseră apoi în România şi obţinuseră cetăţenie română şi paşaport, iar la întoarcere autorităţile sârbeşti i-au chestionat asupra cauzelor schimbării cetăţeniei, fără să se pronunţe dacă o recunosc sau nu. Adam Coe propunea adoptarea cetăţeniei sârbe pentru a se putea exercita dreptul electoral şi a putea alege reprezentanţi ai comunităţilor române, care să le apere interesele. Ministerul Instrucţiunii Publice din România hotăra în anul 1921, ca membrii corpului didactic din Peninsula Balcanică să opteze pentru cetăţenia statelor în care funcţionau „...pentru a nu da personalului nostru didactic caracterul unor misionari, străini de mediul în care sunt chemaţi a-şi îndeplini opera lor culturală".(85)

La 14 februarie 1921, Adam Coe arăta într-un memoriu că după prezentarea la Inspectoratul şcolar din Bitolia, cu adresa din ţară unde era reprodus pasajul „...guvernul sârbo-croato-sloven declară că nu are de făcut nici o obiecţiune la redeschiderea şcolilor române din Serbia", au fost chemaţi la Prefectura oraşului unde li s-a adus la cunoştinţă ordinul Ministerului Instrucţiunii din Belgrad din 27 decembrie 1920, care stabilea: „...ba chiar nici românii supuşi ai noştri nu pot deschide şcoli naţionale, fără aprobarea ministerului".(86)

Statul român a continuat demersurile diplomatice, pentru a determina statul sârb să permită redeschiderea şcolilor româneşti din Macedonia. O adresă a Ministerului Afacerilor Străine către Ministerul Instrucţiunii Publice din 8 decembrie 1922, menţiona că pe baza unei telegrame primită de I.G. Duca, acesta în convorbirile cu Ninici, a obţinut promisiunea

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

formală „...că va da satisfacţie cererilor noastre”.(87) Nici această promisiune n-a fost respectată, căci în 1923 P. Marcu, şeful serviciului de resort din Ministerul Instrucţiunii Publice arăta: „După ce ministerul a retribuit în decurs de şase ani personalul didactic al acestor şcoli, cu toate că în tot acest timp el n-a desfăşurat nici o activitate şcolară, în toamna anului 1922, s-a hotărât repartizarea întregului personal didactic pe la şcoli din Grecia şi Albania, lăsând la faţa locului pe pensionari şi câţiva oameni de serviciu care să îngrijească de buna întreţinere a localurilor noastre de şcoală, a bisericii şi cimitirului românesc din Bitolia”.(88)

Românii din Banatul iugoslav, care locuiau în aproximativ 80 de localităţi dintre care 35 aveau majoritate românească, s-au bucurat într-o oarecare măsură de un tratament minoritar, care să le asigure o viaţă naţională în cadrul statului vecin. In 1919 în Banatul iugoslav existau 66 de şcoli primare româneşti dintre care 18 şcoli confesionale cu 43 de învăţători şi 48 de şcoli comunale cu 62 de institutori români.

Sub guvernul condus de Take Ionescu, Gheorghe Derussi, ministrul Afacerilor Externe a stabilit cu guvernul iugoslav formarea unei comisii mixte, întrunită la Belgrad, care să stabilească regimul şcolar şi bisericesc privind pe sârbii şi românii din Banatul împărţit între cele două ţări. Din partea României au fost numiţi în această comisie dr. Valer Branişte, preşedinte, dr. Atanasie Popovici şi Onisifor Ghibu.(89) Convorbirile au fost anevoioase şi au continuat până în martie 1933 când convenţia şcolară dintre România şi Iugoslavia a fost încheiată şi ratificată de amândouă ţările în anul 1935. Ea prevedea că în şcolile primare minoritare româneşti din Banatul iugoslav şi în şcolile primare minoritare sârbo-croate din Banatul românesc, limba de predare va fi româna, respectiv sârbo-croata, din al treilea an se predau ca obiecte de studiu limba sârbo-croată şi respectiv limba română, iar istoria şi geografia era predată în limba ţării în care se aflau şcolile respective. De asemenea se prevedea ca institutorii să fie de aceeaşi confesiune şi limbă ca majoritatea elevilor, iar numărul minim de elevi ai acestor şcoli să fie de 20. Institutorii necesari acestor şcoli erau pregătiţi în şcolile normale din Vârşeţ şi Timişoara.

În anul şcolar 1939-1940 funcţionau în Banatul iugoslav 33 de şcoli primare de stat cu limba de predare româna, cu 4324 de elevi şi 79 de învăţători, dintre care 40 de învăţători români din Iugoslavia, plătiţi de statul iugoslav şi 39 de învăţători români din ţară, plătiţi de statul român. La secţia română de pe lângă liceul de stat sârbesc din Vârşeţ au funcţionat 4 clase româneşti de curs inferior, cu 4 profesori din România şi 203 elevi, iar la şcoala normală sârbă din Vârşeţ au învăţat, cu cei 4 profesori români de la liceu, 27 de elevi români.(90)

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Aspecte din viaţa religioasă a românilor din Peninsula Balcanică

Problemele vieţii religioase ale românilor balcanici au fost legate de acţiunile Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, respectiv de respingerea în repetate rânduri a acţiunilor româneşti de către aceasta, mai ales la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului XX.

Românii au încercat să folosească limba română pentru nevoile religioase încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Filip Apostolescu scria, la 6 februarie 1873, din Ohrida, Ministrului Cultelor şi al Instrucţiunii Publice că: ,,se simte nevoia de cărţi bisericeşti fiindcă numai cu ce avem nu se poate face pe deplin serviciul în limba română"(91).

Poziţia Patriarhiei era destul de inconsecventă deoarece Patriarhia acordase dreptul bulgarilor de a avea un exarhat propriu şi militase pentru grecii din Serbia să aibă dreptul la limbă naţională în biserica lor de acolo.

Românii au cerut şi ei dreptul la episcopat propriu încă din 1880, dar nu vor obţine acest drept decât mult mai târziu, în 1894 şi pentru scurtă vreme.

Încercarea românilor de a folosi limba română în biserici se va izbi de fiecare dată de refuzul categoric al clerului grec şi al Patriarhiei din Constantinopol. Vor exista, în toată această perioadă, nenumărate agresiuni la care vor fi supuşi românii, mergând până la refuzul de a li se îngropa morţii în cimitirele comunale, până la agresiuni fizice directe sau asasinarea preoţilor români.

Începând cu anul 1892 românii au pornit o acţiune mai amplă pentru recunoaşterea drepturilor lor bisericeşti. Ei au trimis la Constantinopol o delegaţie care să înmâneze sultanului o petiţie prin care să li se acorde dreptul la un episcopat propriu. Numărul iscăliturilor puse pe petiţia deputaţilor români din Albania, Epir şi Macedonia care vor veni la Constantinopol pentru a cere numirea unui episcop român în Macedonia trecea de 5000. În şaptezeci de comune româneşti, consiliile comunale şi primarii au pus pecetea primăriei în josul petiţiilor. Consiliile comunale şi primăriile reprezentau oficial, în faţa autorităţilor turceşti, toată populaţia acestor comune(92). Delegaţia era formată printre alţii din Haralambie Balamaci, Dimitrie Atanasescu şi Apostol Mărgărit, iar petiţia înaintată sultanului era un document programatic deosebit, sintetizând doleanţele aromânilor în problema religioasă:

,,În calitatea noastră de împuterniciţi ai poporaţiilor valahe din Turcia îndrăznim să vă declarăm cu respect, Sire, sentimentele de fidelitate şi recunoştinţă. Valahii sunt şi vor fi întotdeauna gata să-şi sacrifice şi existenţa şi averile pentru fericirea şi prosperitatea Iubitului lor Stăpânitor şi

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Padişah. Cu toate acestea, ca să fie cruţat de nedreptăţile a căror victimă este, din partea Patriarhiei şi a mitropoliţilor greci, poporul valah, întocmai ca şi celelalte popoare din vastul imperiu al M.V. ar fi fericit să aibă un şef religios, valah de origine, pe care să îl aleagă şi să-l desemneze dânsul, care să se bucure de toată încrederea guvernului otoman să fie supus fidel al M.V. Imperiale"(93) şi care ,,să poarte numele de Mitropolit Primat şi a cărui misiune să fie de a supraveghea şi a conduce spiritual poporul aromânesc pe calea îndeplinirii datoriilor sacre faţă de Dumnezeu şi Suveran".

În 1893, Poarta a încercat să intervină în conflictul dintre Patriarhie şi credincioşii români, invitându-i pe aceştia să meargă la patriarhie şi să se înţeleagă în problema episcopului român. În urma acestei intervenţii, românii au adresat marelui vizir o petiţie, iar când au fost primiţi, în ziua de 9 iulie 1893, a luat cuvântul Take Mărgărit, arătând că au cerut de nenumărate ori dreptul la limba română în biserică şi tot de atâtea ori Patriarhia i-a refuzat, ceea ce contravine Tratatului de la Berlin, care proclamase libertatea de conştiinţă, prin urmare ,,interdicţia Patriarhiei nu este nici dreaptă şi nici legală"(94).

În cele din urmă, românii au obţinut dreptul de a avea un şef spiritual propriu. Cu foarte mare greutate a fost găsit un prelat în Peninsula Balcanică căruia să-i fie încredinţată această funcţie. Guvernul român ar fi dorit trimiterea unui episcop din ţară, care ar fi devenit supus otoman, dar această propunere nu s-a realizat(95). Printre candidaţii propuşi din ţară s-au numărat: preotul Simion Popescu, arhiereul Meletie, arhiereul Dosoftei.

La propunerea lui Apostol Mărgărit, încă din 1893 a fost luată în considerare candidatura lui Antim, atunci mitropolit al Ohridei şi Prespei. De origine albanezo-română, Antim absolvise opt clase de seminar, fusese investit ca preot şi arhiereu de către Patriarhia de la Constantinopol, având şi cuvenitul berat al Înaltei Porţi. În acea vreme el locuia la Cruşova, aşezare majoritar românească într-o zonă cu un număr însemnat de români, ceea ce ar fi putut uşor duce la realizarea dorinţelor româneşti care urmăreau aspecte religioase şi politice(96).

În cele din urmă, Antim a fost ales în funcţia de Mitropolit, a oficiat slujba conform celor prevăzute canonic în legătură cu rangul său. Patriarhia în 1896 nu voia să-l recunoască pe Antim şi instiga populaţia împotriva lui(97), lipsindu-l şi de Mitropolia Ohridei(98).

În scurtul timp cât a îndeplinit această funcţie, Antim a putut hirotonisi mai mulţi preoţi şi la Bitolia a creat chiar şi un cimitir aromân; Apostol Mărgărit fiind înmormântat acolo în 1903, piatra funerară păstrându-se şi astăzi(99).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Din păcate însă, acesta până la urmă nu s-a dovedit la înălțimea răspunderii pe care şi-o asumase. În 1899 s-a reîntors sub jurisdicția constantinopolitană, abandonându-i pe români(100).

După abandonul lui Antim, românii se văd iarăşi fără un şef religios propriu. Cu toate acestea, urmărind obținerea recunoaşterii individualității lor religioase îşi vor continua lupta pe lângă autoritățile otomane.

În 1900, la 6/19 septembrie, Al. Pădeanu, consulul de la Salonic, trimitea o scurtă dare de seamă asupra stării actuale a chestiunii culturale şi solicita ,,Să se instituie o direcție generală serioasă, energică şi cu un program bine stabilit; să se sporească cât se poate de mult, chiar prin sacrificii, numărul preoților… ei sunt cei mai nimeriți agenți; ar fi bine pentru Bitolia să se cumpere un imobil sau două pentru şcoli şi pentru a clădi în ele un paraclis". (101)

După anul 1900 lucrurile au continuat la fel, cu persecuții, şicane şi ostilități din partea Patriarhiei şi a arhiereilor greci(102).

Toate demersurile Guvernului român pe lângă Patriarhie şi pe lângă sultan în legătură cu problema Episcopatului românilor balcanici au eşuat după 1894.

În 1903, aproape întregul an, A. E. Lahovari, ministrul României la Constantinopol a dus tratative pentru înființarea Episcopatului dar fără nici un rezultat, deşi Patriarhia recunoscuse într-un document oficial prezența românească în Balcani afirmând că ,,Macedonia nu este slavă, este mai curând o provincie elino-turco-vlahă"(103).

În ianuarie 1905 s-a deschis la Bitolia paraclisul românesc, oficiindu-se în noaptea de 3 ianuarie 1905, pe la orele 1:30, o slujbă până la 4 dimineața, slujba fiind oficiată de un preot din Grebena(104).

Față de deschiderea acestui Paraclis, mitropolitul Ioachim şi-a manifestat dezaprobarea, ținând o cuvântare virulentă în biserica greacă.

În anul 1904 se puneau temeliile unei comunități româneşti la Salonic unde trăiau aproximativ 9000-10000 de români(105). Serviciul religios a fost oficiat de preotul român Theodor. Ulterior, cu sprijinul statului român s-au mai format comunități în alte opt oraşe: Corița, Târnova, Veria, Veleş, Usküb, Cumanova, Coceani, Monastir, Perlepe(106).

În acelaşi an, într-un raport al lui Lazăr Duma, Inspectorul şcolilor şi bisericilor româneşti din Turcia se menționa că existau ,,31 de comunități constituite în regulă şi funcționând în deplină armonie"(107). Dar tot în acest an, acțiunile Patriarhiei au fost foarte puternice.

Între 1904-1905 s-au înregistrat şi numeroase atacuri ale bandelor de antarți greci împotriva românilor(108).

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

În acest context sultanul a emis Iradeaua imperială, menţionată deja, din 9/22 mai 1905 care asigura şi folosirea limbii române în biserică.

Patriarhul Ioachim a protestat pe lângă marele vizir contra noului statut acordat românilor, iar în şedinţa Sfântului Sinod din 12 octombrie 1905 a propus să fie anatemizaţi toţi preoţii şi credincioşii ,,care îndrăznesc să se roage lui Dumnezeu în limba maternă"(109).

Poziţia Patriarhiei a dus la ruperea relaţiilor diplomatice şi comerciale cu România(110).

Victoria revoluţiei Junilor Turci din 1908 şi primii ani ce au urmat acesteia părea a deschide perspective şi pentru rezolvarea problemei religioase a românilor din Balcani(111). Reîncepeau astfel, sub cele mai diverse forme acţiunile pentru organizarea unui Episcopat românesc, cu un regim legal recunoscut şi garantat(112).

Problema bisericească s-a dezbătut în cadrul Congreselor româneşti din 1909 şi 1910 (113). De asemenea problema a stat în atenţia aromânilor aflaţi în Regat şi care activau în cadrul Societăţii de Cultură Macedoromână, precum şi în aceea a presei româneşti.

În Balcani s-a decis să se depună la Patriarhie un Memoriu în favoarea soluţionării problemelor aromânilor.

Delegaţii români (printre care: N. Bendu din Cruşova, D. Cicma din Turia, Gake Papa din Abela, D. Dadralescu din Veria, Iancu Nicola Ghiţă din Giumaia de Sus, Hristu Iambu din Salonic, Tasula Zega din Caterina, D. V. Ceanescu din Nevesca, I. Rizescu din Băiasa, N. Batzaria - senator, F. Mişa - deputat, N. Papahagi, director al Internatului Universitar din Constantinopol, Ştefan Ciumeti, inginer din Monastir)(114) au fost primiţi de valiul Reşid Paşa care le-a promis tot sprijinul.

Un an mai târziu, pe 16/29 martie 1911, N. Batzaria l-a vizitat pe P. S. Patriarhul Ecumenic şi i-a înmânat o notă în limba greacă(115). În aceasta se cerea în numele aromânilor, printre altele:

,,Românii nu doresc altceva decât să se bucure din partea Bisericii Mame de aceeaşi afecţiune şi solicitudine în nevoile lor spirituale, de care se bucură şi toţi ceilalţi fii spirituali ai ei. Pentru a ajunge la acest scop, ei socotesc nimerit şi solicită următoarele: (…) folosirea limbii române în exercitarea datoriilor creştineşti, adică în săvârşirea slujbei, a ceremoniilor religioase şi în general a oricărui act religios", lucru care nu contravine ,,dogmelor şi canoanelor ortodoxe de Răsărit". Se mai cerea: ,,să se ridice caterisirea şi afurisenia tuturor preoţilor care ţin slujbe în româneşte în bisericile şi paraclisurile româneşti; episcopii şi mitropoliţii să hirotonisească preoţii şi candidaţii propuşi de poporul român şi care urmează să slujească în biserici şi paraclisuri în parohiile româneşti".

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

Patriarhul Ioachim al III-lea a primit nota şi a promis că o va supune dezbaterii în Sfântul Sinod şi în Consiliul Mixt. Dar Sinodul a amânat luarea unei decizii, amânare care s-a dovedit a fi *sine die*.

Presa, a adoptat o atitudine negativă şi agresivă vis-à-vis de aceste cereri ale românilor(116).

Datorită acestei poziţii, cu tot sprijinul din partea guvernului turc, acţiunea petiţionară a românilor s-a soldat în final cu un eşec.

În 1911 în cadrul societăţii româneşti şi-a făcut tot mai mult loc ideea ca românii credincioşi să-şi organizeze, prin iniţiativă proprie, chiar printr-o ruptură cu Patriarhia, o biserică distinctă, românească, cu o ierarhie corespunzătoare. Societatea de Cultură Macedoromână trimetea în iulie 1911 o adresă către toate comunităţile româneşti din Peninsula Balcanică pentru a se întruni şi a dezbate problema religioasă(117).

Comunităţile au cerut în unanimitate: ,,Episcop independent! Biserică Naţională! Despărţirea de Patriarhia Ecumenică!"(118).

Dacă în cazul celorlalţi ortodocşi din Balcani cedase (cazul bulgarilor şi al sârbilor), în ceea ce priveşte pe români, Patriarhia a rămas intransigentă.

Politica ,,faptului împlinit", crearea unui episcopat propriu chiar cu preţul unei rupturi a relaţiilor cu Patriarhia Ecumenică nu s-a putut pune în aplicare, deşi ideea episcopatului nu a fost abandonată nici în anii următori, respectiv în timpul războaielor balcanice.

Problema religioasă a românilor balcanici a figurat în documentele Conferinţei de la Londra şi a Congresului de Pace de la Bucureşti (august 1913) dar ulterior actelor prin care şi Serbia şi Bulgaria şi Grecia erau de acord şi recunoşteau drepturile românilor balcanici de a avea şcoli şi biserici în limba maternă nu li s-a mai dat nici o atenţie. La rândul lor, statele balcanice au căutat mereu pretexte de a se sustrage intervenţiilor amicale ale statului român şi de a pune piedici bunului mers al cauzei aromânilor.

După izbucnirea primului război mondial, întreaga Macedonie fiind teatrul luptelor şi răscolirilor războiului, criza chestiunii româneşti din Meglenia a fost închisă de către autorităţile greceşti. Regiunea, căzând în zona de frontieră dintre Serbia şi Bulgaria, populaţia românească - se spunea - ar fi alimentat tulburările din aceste părţi. Multe din şcolile şi bisericile noastre din Grecia au rămas închise din cauza dificultăţilor de ordin economic, refacerea lor necesitând sume mari, altele s-au închis din cauza descreşterii populaţiei aromâne din unele regiuni, în urma curentului de emigrare în România, curent determinat de condiţiile economice care apăsau asupra vieţii românilor din Grecia(119).

Până la primul război mondial în vechea Macedonie existau 38 de biserici. După război situaţia bisericilor româneşti a avut o evoluţie similară cu cea a şcolilor româneşti de la sud de Dunăre.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

În Albania din cele 10 biserici româneşti câte existau în anul 1912 mai funcţionau numai 6 în anul 1941. În anul 1922 statul român aloca suma de 50000 de lei pentru repararea bisericii din Elbasan, ruinată în urma cutremurului din 1920 şi 50000 de lei pentru construirea bisericii române din Corcea. De asemenea 26000 de lei erau alocaţi pentru procurarea a 3 costume de haine preoţeşti destinate preoţilor bisericilor române din Corcea, Elbasan şi Grabova.(120)

În anul 1925 în bisericile româneşti din Albania oficiau următorii preoţi: Cotta Balamace (Corcea), N. Popescu (Pleasa), H. Dumitrescu (Şipsca), P. Gugea (Nicea), C. Constantin (Grabova), N. Pecina şi Ion Toda (Elbasan).(121) În memoriul din 8 iulie 1926 al Ministerului Afacerilor Străine se arăta că în bisericile româneşti din Albania se făcea slujbă în limba română numai în cele din Elbasan şi Corcea şi se obţinuse un post de diacon la Tirana. În celelalte , slujba se făcea alternativ în limbile română, albaneză şi greacă. Ministrul Simion Mândrescu constata că în Tirana şi Durazzo, în anul 1925, deşi majoritatea ortodocşilor erau români, exceptând personalul legaţiei Greciei, serviciul divin se făcea în limba greacă şi o mică parte în limba albaneză, preoţii şi cântăreţii fiind absolvenţi ai şcolilor greceşti. Simion Mândrescu propunea într-un memoriu numirea unui episcop român pentru Albania, dar a reuşit numai inaugurarea bisericii româneşti din Corcea, în 1925.(122)

În anul 1942 funcţionau ca preoţi români în Albania: Gh. Puia (Pleasa), Gh. Anastas (Nicea), D. Coconeş (Lunca), V. Nişcu (Grabova), V. Popa (Şipsca), Al. Bebi (Elbasan).(123)

În privinţa organizării bisericeşti în Bulgaria, înainte de primul război mondial, acolo unde existau comunităţi româneşti, serviciul divin era celebrat în limba română, de preoţi români; ulterior parohiile româneşti au fost înglobate în cele bulgăreşti. Preoţii români au fost îndepărtaţi, iar cei care au rămas au fost siliţi să celebreze serviciul religios în limba bulgară, folosind cărţi bisericeşti bulgăreşti. S-a ajuns ca în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, să se oficieze în limba română doar la Sofia, Bregova şi Giumaia.

În Grecia, biserica românească era subordonată ierarhic bisericii ortodoxe greceşti, preoţii trebuind să fie cetăţeni greci. Politica de obstrucţionare a preoţilor care slujeau în bisericile comunităţilor române, în limba română, a continuat şi după primul război mondial. Lăcaşurile de cult româneşti, construite de comunităţile locale, de multe ori cu sprijinul financiar al statului român, fie au fost distruse în timpul războiului, fie au fost preluate de autorităţile greceşti.

Astfel la Oşani înainte de anul 1912, comunitatea română deţinea o biserică, mânăstirea Sf. Apostoli şi un paraclis, dar în anul 1925 se mai

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

servea doar de paraclis. La Lunguţa, unde între anii 1913-1916 se serveau de biserică, alternativ, grecii şi românii, biserica a fost preluată de greci, iar la Cupa mitropolitul grec a interzis intrarea în biserică a preotului român „…fiindcă a avut îndrăzneala să cânte în ziua Învierii Evanghelia în româneşte”(124). La Liumniţa biserica a fost distrusă în timpul războiului, iar în munţii Pind în comunele româneşti au fost instalaţi preoţi greci: „Bisericile au fost luate de greci, în unele slujeşte preotul grec iar altele au fost închise(125).

Cu toate acestea, în perioada interbelică au continuat să funcţioneze în Grecia 11 biserici româneşti, iar statul român a continuat să plătească indemnizaţiile personalului clerical.

În Iugoslavia, în domeniul bisericesc a fost dusă aceeaşi politică ca şi în domeniul şcolar. În anul 1919 autorităţile sârbeşti au permis redeschiderea bisericilor române din Bitolia, Cruşova, Gopeşi şi Molovişte, dar motivându-se lipsa preoţilor, s-a deschis în fapt numai biserica din Bitolia, la 8 noiembrie 1919.(126) Într-o petiţie adresată ambasadei României la Belgrad, preotul Teodor Constantin de la această biserică arăta că în ziua de 16 ianuarie 1921 a fost invitat la Protoerie, unde i s-a cerut să predea cheile şi tot ce aparţinea acestei biserici, pe motiv că „...legea nu îngăduie supuşilor străini ca să funcţioneze servind interesele supuşilor sârbi”. Preotul a refuzat, sub pretext că biserica aparţine statului român.(127)

În noiembrie 1938, autorităţile ecleziastice din Bitolia reiau ofensiva împotriva bisericii române din acest oraş. Preotul Gh. Cosmescu a fost somat să predea cheile bisericii. Cum acesta s-a îmbolnăvit, biserica a fost închisă, iar cheile au fost păstrate la consulat. Preotul Cosmescu a cerut autorităţilor locale să se adreseze consulatului, deoarece biserica era proprietatea statului român.(128) La 30 decembrie 1938, consulul Simion Berberi anunţa consulatului României din Skoplje decesul şi înmormântarea protoiereului Teodor Constantin. Încercările statului român de a păstra cel puţin biserica şi cimitirul român din Bitolia au eşuat. Biserica română din Bitolia a fost declarată biserică sârbă la 12 noiembrie 1939, când s-a oficiat prima slujbă în limba sârbă. Cimitirul a fost şi el luat, iar preotului Cosmescu i s-a interzis să slujească în paraclis începând cu ziua de 4 noiembrie.

Într-un raport din septembrie 1940, consulul României la Skoplje, Emil Oprişanu, referindu-se la confiscarea bisericilor româneşti remarca: „...icoanele cu inscripţiile în limba română au mai rămas în câteva biserici, tristă mărturie a unui trecut când românii se puteau ruga în limba lor...Cimitirul ne-a fost luat cu forţa şi acum este de aşteptat ca sârbizarea să se întindă şi asupra morţilor: placa cu inscripţia română de la intrare a fost

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

smulsă din prima zi şi în curând pietrele de pe morminte, pe care stau săpate în româneşte suferinţele îndurate de atâţia martiri ai cauzei noastre vor fi şi ele sfărâmate sau şterse de dălţile sârbeşti".(129)

Pentru reglementarea vieţii religioase a românilor din Banatul iugoslav şi a sârbilor din Banatul românesc a fost formată o comisie mixtă, s-au purtat tratative timp de 12 ani şi abia la 2 iulie 1934 a fost semnată la Belgrad Convenţia relativă la regimul bisericilor ortodoxe române şi sârbe din această zonă. Parlamentul României a ratificat convenţia în iunie 1935. Iugoslavia însă nu a ratificat-o. Au funcţionat însă în Banatul sârbesc 53 de parohii ortodoxe române, 45 sufragane Episcopiei Caransebeşului şi 8 Episcopiei Aradului, pentru 67896 de români, pentru care statul român plătea anual 2976000 lei.(130)

Referinţe bibliografice

(1) Victor Papacostea, *Civilizaţia românească şi civilizaţia balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 17.

(2) Marin Popescu Spineni, *Românii din Balcani,* Bucureşti, 1941, p. 80.

(3) Cristea Sandu-Timoc, *Tragedia românilor de peste hotare (9-13 milioane).* Timişoara, 1994, p. 24. Referitor la numele sub care sunt cunoscuţi românii din Peninsula Balcanică, Mihai Eminescu considera că: „Expresia de greco-români este atât de improprie ca şi afirmarea că iedul este fiul zimbrului. Nu există greco-român precum nu există greco-spaniol sau greco-englez. Românii din triunghiul tracic sunt tot atât de români şi tot aşa de puţin greci ca cei din Maramureş de exemplu. Ori e cineva grec, ori e român; una din două: amândouă deodată nu poate fi nimeni" - M. Eminescu, *Românii din afara graniţelor ţării şi unitatea spirituală naţională,* Bucureşti, 1998, p. 104-105.

(4) Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică,* Bucureşti, 1913, p. 3; *România. Documente străine despre români*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1992, passim; *Românii de la Sud de Dunăre. Documente.* Bucureşti, 1998, p. 111-112 şi urm.

(5) Relatările călătorilor străini în Peninsula Balcanică au fost sintetizate de Valeriu Papahagi în lucrarea *Românii din Peninsula Balcanică după călătorii apuseni din secolul al XIX-lea* (publicată la Roşiorii de Vede în 1939). Autorul a reprodus, în ordine cronologică impresiile călătorilor apuseni care au scris despre români, atât „cei care i-au apreciat şi lăudat cât şi cei care au avut cuvinte de ocară" la adresa românilor dunăreni.

(6) Cristea Sandu-Timoc, *op. cit.*, p. 9 şi p. 30.

(7) *Ibidem*, p. 5.

(8) Mihai Virgil Cordescu, *Istoria şcoalelor române din Turcia, Sofia şi Turtucaia din Bulgaria şi al seminariilor de limbă română din Lipsca, Viena, Berlin,* Bucureşti, 1906, p. 5-8. În Peninsula Balcanică prezenţa românilor la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea este semnalată în:

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

1. Macedonia, cu principalele centre: Bitolia (Monastir), Magarova, Târnova, Nijopole, Gopeş, Molovişte, Cruşova, Ohrida, Iancovăţ, Beala de Sus, Beala de Jos, Calive-Istoc, Vlaho-Clisura, Neveasta, Blaţa, Reşna, Belcamen, Pisodei, Negovani, Hrupiştea, Gramoştea, Moscopole, Pleasa, Calive-Jarcan, Lunca, Birislău, Oşani, Cerna-Reca, Cupa, Huma, Veria, Kokinoplo, Ramna, Turai, Porina, Piscupie, Murmulištea ş.a. În partea orientală a Turciei menţionăm oraşele Seres şi Giulmani, Melnic şi comunele Ramna, Poroiu, Raslog.
2. În Epir: Samarina, Smicsi, Avela (Avdela), Perivoli, Turia, Furca, Armatia, Breaza, Palioseli, Băiasa (Vuvusa), Cerneşti, Dobra ş.a.
3. Albania: în districtul Valona (Avlona): Bunavia, Bisani, Levani, Carvunari, Cerveni ş.a.; districtul Musachia şi Durazzo: Origovizza, Cărbunari, Grădiştea, Soacule, Veleani, Cavaia, Gramara, Ciuca, Bedeni, Mardarei ş.a.
4. Mila, Ameru, Vetunosi, Cuţufani, Paltinu, Doliani, Damasuli ş.a.

(9) *Ibidem*, p. 9.

(10) Theodor Capidan, *Romanitatea balcanică*, discurs rostit la 26 mai 1936 în şedinţa solemnă a Academiei Române, Bucureşti, 1936, Extras, p. 53; La această localizare mai adăugăm şi pe aceea destul de recentă întâlnită în lucrarea lui Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească*: „În Grecia masa principală a aromânilor trăieşte pe văile Pindului. În unele localităţi din Tesalia şi la poalele Olimpului, în zona muntelui Bermion şi în regiunea dintre Filorma (azi Phlorina), Kastoria (azi Kezriye) şi Kozana (azi Kozane). În Albania îi găsim în număr mare în regiunea Myzeqeja, ca şi în districtele Priemetiş Kolice (azi Korcea), în Iugoslavia în mai multe sate dintre Ohrida (azi Ohrido) şi Monastir (azi Bitolia), apoi Kruşevo lângă Perlepe, câteva sate în apropiere de Struga şi mai mici aşezări pe Pljackavica, în Macedonia răsăriteană. Cei mai mulţi aromâni din Bulgaria s-au strămutat în 1940 în România, totuşi mai există - în afară de cei din oraşe - aşezări de aromâni în Pirinska Makedonja şi în munţii Rodope. În sfârşit, în România mulţi aromâni s-au stabilit în Dobrogea (în localităţile Cobadin, Ovidiu, Mihail Kogălniceanu şi mai la nord), alţii în împrejurimile Bucureştiului şi în Banat. În trecutul apropiat mai existau colonii aromâneşti în Turcia asiatică şi în Liban” - M. D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluţia ei de la origini până la pacea de la Bucureşti (1913) şi poziţia Austro-Ungariei*, trad. de N. Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1994, p. 13-14.

(11) *Ibidem*, p. 13.

(12) Theodor Burada, *Cercetări despre şcoalele din Turcia*, Bucureşti, 1890, p. 53.

(13) Constantin Ucuta, originar din Moscopole şi protopop în Posen (Poznan) a fost autorul primului abecedar aromânesc, publicat la Viena în tipografia fraţilor aromâni Markides Paulian (Marcu Puiu) în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1808 doctorul Gh. Constantin Roja originar din comuna Monastir a publicat lucrarea: *Cercetări despre aromânii de dincolo de Dunăre* (în limba germană cu text paralel grecesc). În 1809 a editat alta: *Măestria ghiovăsirii (cetinrei) româneşti cu litere latineşti care sunt literele românilor ceale vechi.* În 1813 apărea la Viena prima gramatică a dialectului macedo-român editată de profesorul Mihail G. Boiagi.

(14) M. V. Cordescu, *op. cit.*, p. 13.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

(15) Sterie Diamandi, *Oameni şi aspecte din istoria aromânilor,* Bucureşti, 1940, p. 200; M. V. Cordescu, *op. cit.*, p. 13; Ionel Cionchin, „Prima şcoală românească din Macedonia (2 iulie 1864) înfiinţată de Dimitrie Atanasescu*",* în *Clio*, Timişoara, an. II, nr. 9, 1993.
(16) Theodor Burada, *op. cit.*, p. 53.
(17) M. V. Cordescu, *op.cit.*, p. 1 şi p. 5.
(18) antarţi - bande de greci înarmaţi puşi în slujba oficialităţilor ortodoxe greceşti şi care persecutau şi chiar omorau pe românii care nu erau de partea grecilor.
(19) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 224 (1867-1893), nepaginat - Raportul consulului român din Salonic din 9 ianuarie 1890.
(20) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 180, nepaginat - într-un raport întocmit de Inspectorul Şcoalelor - Nicolae Tacit, care datează din 30 iulie 1905, se consemnează că fruntaşii comunităţii române din Grebena au fost interogaţi de o bandă de greci, cu privire la scopul cauzei româneşti. La întrebarea de ce este român şi de ce susţine cauza românilor, Sterie Popa, fruntaşul comunităţii româneşti din localitate a răspuns: „Sunt român, nu vlah, deoarece între noi ne zicem români, că vlahi ne ziceţi voi şi alţi străini. Iubesc neamul românesc din care fac parte, şcoala română şi biserica şi tot ceea ce este românesc,… bătrânul meu tată a sădit în mine sentimente şi conştiinţa adevărată naţională, pentru care mă condamnaţi astăzi la moarte".
(21) Theodor Burada, *op. cit.*, p. 18-19; Vasile Diamandi Aminceanul, *Românii din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1938, p. 122-123.
(22) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 91, nepaginat.
(23) Th. Burada, *op. cit.*, p. 113-114.
(24) *Ibidem*, p. 142.
(25) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 224 (1867-1893), passim.
(26) *Ibidem.*
(27) Maria Petre, „Aromânii şi relaţiile culturale româno-otomane la începutul secolului al XX-lea*",* în *Revista Istorică*, t. VIII, nr. 11-12, 1997, p. 739-740; N. Ciachir, „Contribuţii la istoricul relaţiilor româno-turce (1878-1914)", în *ADIRI*, 1970, nr. 5, p. 17.
(28) Pericle Papahagi, *Aromânii din punct de vedere istoric-cultural,* Bucureşti, 1912, passim.
(29) *Dezbaterile Adunării deputaţilor*, 1903-1904, şedinţa din 9 decembrie 1903*,* p. 144.
(30) A.N.I.C., *fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 349/1903, vol.I, f. 50-75.
(31) Constantin Velichi, *Imperiul Otoman şi statele balcanice între 1878-1912*, în „Studii şi articole de Istorie", XVI, 1970, p. 173.
(32) Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 19.
(33) A.N.I.C., fond Kretzulescu, dosar 831, f. 62 - iradeaua recunoştea naţiunea română din Turcia: „Majestatea Sa Imperială Sultanul (…) luând în seamă rugile înălţate spre Tronul Imperial de supuşii săi aromâni, s-a îndurat să ordone ca, pe temeiul drepturilor civile de care ei se bucură ca şi ceilalţi supuşi musulmani, comunităţile lor să-şi poată alege muhtari (primari n.ns) (…); membrii aromâni să fie primiţi în consiliile administrative; autorităţile imperiale să înlesnească

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

profesorilor numiți de aceste comunități inspectarea şcolilor şi îndeplinirea formalităților prevăzute de legile Imperiului pentru deschiderea de noi aşezăminte şcolare". Învățământul aromânesc avea din acest moment acelaşi statut cu învățământul celorlalte naționalități. De asemenea, bisericii ortodoxe româneşti i se permitea să se dezvolte liber. Iradeaua imperială atrăgea atenția că aromânii nu mai puteau fi împiedicați să oficieze slujba religioasă în limba lor.

(34) A.N.I.C., *fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice,* dosar 2944/1908, f. 73-106.
(35) *Ibidem,* f. 34.
(36) Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 30.
(37) Gheorghe, Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVIII-XX,* Bucureşti, 1999, p.181.
(38) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 751/1925, f. 57.
(39) *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.
(40) *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 148-149.
(41) *Ibidem*, f. 152.
(42) *Ibidem*.
(43) *Ibidem*, f. 156.
(44) *Ibidem*, dosar 768/1922, f. 122-123.
(45) *Ibidem*, f. 127.
(46) *Ibidem*, dosar 756/1930, f. 4-5.
(47) *Ibidem*, dosar 1332/1940, f. 154.
(48) *Ibidem*, f. 158-159.
(49) *Ibidem*, dosar 1735/1941, f. 29-31.
(50) *Ibidem*, dosar 1314/1939, f. 86-87.
(51) Rezultatele obținute în cercetarea arheologică, contribuțiile sale ştiințifice au făcut să fie numit Şef al misiunii arheologice române din Albania, apoi secretar şi apoi director delegat al Institutului român. Institutul fusese ridicat prin strădaniile depuse de prof. Dumitru Berciu din Albania. Evenimentele politice internaționale, asasinarea marelui savant, N. Iorga evenimentele interne au făcut ca la sfârşitul anului 1940, Institutul să fie desființat de autoritățile româneşti. Prin activitatea depusă vreme de câteva luni bune, înaintând memorii după memorii, Institutul a fost reînființat sub direcția prof. D. Berciu.
(52) În aprilie 1939 Albania a fost cucerită de Italia, Victor Emanuel III a devenit şi regele Albaniei. În Albania au fost introduse instituții fasciste.
(53) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 2454/1943, f. 14.
(54) A.M.A.E., fond Problema 18, vol. Albania (1919-1943) - doc. din 5 martie 1943, f. 111-115.
(55) A.N.I.C., fond Ministrul Instrucțiunii Publice dosar 799/1923, f. 9.
(56) *Ibidem*, dosar 755/1924, f. 1.
(57) *Ibidem*.
(58) *Ibidem*, dosar 1221/1938, f. 206.
(59) *Ibidem*, dosar 788/1935, f. 214.
(60) *Ibidem*, dosar 4336/1945, f. 14.
(61) *Ibidem*, dosar 1528/1944, f. 9-10.
(62) *Ibidem*, dosar 1529/1944, f. 43.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

(63) *Ibidem*, dosar 4336/1945, f. 42.
(64) *Românii de la sud de Dunăre - Documente,* p. 356.
(65) A.N.I.C., fond Vasile Stoica, dosar I/158, f. 5.
(66) *Ibidem*, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 1444/1941, f. 5.
(67) *Ibidem*, dosar 741/1925, f. 34.
(68) *Ibidem*, f. 205-206.
(69) *Ibidem*, dosar 1444/1941, f.6.
(70) *Ibidem*, f. 214.
(71) *Ibidem*, dosar 1727/1942, f. 111.
(72) *Ibidem*, dosar 1718/1942, f. 123.
(73) *Ibidem*, dosar 1518/1944, f. 41-42.
(74) *Ibidem*, f. 43.
(75) *Ibidem*, f. 46.
(76) *Ibidem*, dosar 4337/1945, f.14.
(77) *Ibidem*, f.17, 44,81-87.
(78) A.M.A.E., fond Problema 220, Grecia, Documente Politice, (1945-1949), nepaginat.
(80) *Ibidem.*
(81) A.N.I.C., fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 391/1941, f. 7.
(82) *Ibidem*, f. 23.
(83) *Ibidem*, fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 799 1923, f. 9.
(84) Nicolae, Chiachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, Bucureşti, 1987, p. 340.
(85) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 326/1921, f. 8.
(86) *Ibidem*, f. 10.
(87) *Ibidem*, dosar 325/1921, f. 19.
(88) *Ibidem*, dosar 776/1922, f. 77.
(89) *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.
(90) *Ibidem*, dosar 326/1921, f. 39.
(91) *Ibidem*, dosar 391/1941, f. 38-40.
(92) *Ibidem*, dosar 2360/1873, f. 9; V. Diamandi Aminceanu, *op. cit.*, p. 123-124.
(93) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 216 (1890-1896) - este un document nedatat şi nesemnat.
(94) *Apud* Gheorghe Zbuchea, *op. cit.,* p. 134-135.
(95) A.N.I.C., Fondul Ministerului Instrucţiunii Publice*,* vol. 476.b/1893, p. 17.
(96) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 226 (1867-1893), nepaginat.
(97) Gheorghe Zbuchea, *op. cit.,* p. 136.
(98) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 25, f. 155.
(99) *Episcopatul românilor macedoneni*, Bucureşti, 1897, p. 50.
(100) Hristu Cândroveanu, *Aromânii ieri şi azi*, Craiova, 1999, p. 142.
(101) Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 139.
(102) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 226(1899-1900), nepaginat.
(103) *Ibidem*, vol. 227 (1901-1905), nepaginat - raportul din 17 martie 1904, *Ibidem*, vol. 176 (1905-1906) nepaginat - Incidentele religioase au culminat în 18 aprilie 1905 la biserica din Băiasa, unde s-au încăierat românii cu românii filogreci care s-au opus citirii *Apostolului* în româneşte.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)

(104) *Ibidem*, vol. 219, nepaginat.
(105) *Ibidem*, vol. 177, nepaginat.
(106) *Ibidem*, vol. 178 - Raportul întocmit de Lazăr Duma, Inspector al şcolilor şi bisericilor române din Turcia, nr. 253/1904 şi adresat ministrului Lahovary. Arhiereul grec a prezentat autorităţilor un takir „protestând de îndrăzneala preotului de a face această operaţiune" şi cerând autorităţilor locale să ia măsurile cuvenite pentru ca preotul român să fie pedepsit „de această nesupunere".
(107) Vasile Diamandi-Aminceanu, *op. cit.*, p. 132.
(108) *Ibidem.*
(109) *Ibidem.*
(110) Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 139.
(111) Vasile Diamandi-Aminceanul, *Românii din Peninsula Balcanică, Bucureşti*, 1938, p. 138.
(112) Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură şi spiritualitate. Sfârşitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, Edit. Globus, 1996, p. 27.
(113) Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 141.
(114) *Ibidem*, p. 143.
(115(A.M.A.E., fond 71, vol. 3, f. 29.
(116(*)bidem*, f. 67-70.
(117) A.M.A.E., fond 71, f. 115; f. 195; 197; 198.
(118) Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 147.
(119) *Ibidem*, p. 149.
(120) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 91, passim.
(121) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucţiunii Publice, dosar 768/1922, f. 61-63.
(122) *Ibidem*, dosar 751/1925, f.56.
(123) *Ibidem*, dosar 712/1926, f.158.
(124) *Ibidem*, dosar 2454/1943, f.29,31.
(125) *Ibidem*, dosar 741/1925, f. 205-206
(126) *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 71.
(127) *Ibidem*, dosar 326/1921, f. 17.
(128(*Ibidem*, dosar 325/1921, f. 67.
(129) *Ibidem*, dosar 1312/1939, f.35.
(130) *Ibidem*, dosar 206/1940, f. 19,25.

BDD-A27120 © 2005-2006 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:06 UTC)